

سرشناسه

: اعرافی، علیرضا، ۱۳۳۸ -

Arafi, AliReza

عنوان و نام پدیدآور

: بررسی فقهی اکرام و تحقیر/ تحقیق و نگارش محمد آزادی.

مشخصات نشر

: قم: مؤسسه اشراق و عرفان، ۱۴۰۴.

مشخصات ظاهری

: ۳۷۲ ص؛ ۵/۱۴ × ۵/۲۱ س.م.

فروست

: نشر مؤسسه اشراق و عرفان؛ ۹۴.

شابک

: ۹۷۸-۶۰۰-۸۵۴۲-۷۳-۵

وضعیت فهرست نویسی

: فیپا

یادداشت

: کتاب حاضر برگرفته از دروس آیت الله علیرضا اعرافی است که توسط محمد آزادی تحقیق و نگارش شده است.

یادداشت

: نمایه.

شناسه افزوده

: آزادی، محمد، ۱۳۶۷-

موضوع

: احترام و تکریم (فقه)

(Respect (Islamic law

ذلت -- جنبه های مذهبی -- اسلام

Humiliation -- Religious aspects -- Islam

رده بندی کنگره

: BP۱۹۸/۶

رده بندی دیویی

: ۳۷۹/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی

: ۱۰۲۴۰۴۸۸

علیرضا اعرافی

بررسی فقهی اکرام و تحقیر

تحقیق و نگارش: محمد آزادی

نشر اشراق و عرفان

بررسی فقهی اکرام و تحقیر

علیرضا اعرافی

تحقیق و نگارش محمد آزادی
ناشر مؤسسه اشراق و عرفان
ویراستار محمد مهدی حکیمیان
امور هنری حمید بهرامی
نوبت و تاریخ چاپ اول/پاییز ۱۴۰۴
لیتوگرافی، چاپ و صحافی چاپ احسان
شمارگان ۵۰۰ نسخه

کلیه حقوق برای مؤسسه اشراق و عرفان محفوظ است

ISBN: 978-600-8542-73-5

www.eshragh-erfan.com

info@eshragh-erfan.com

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۰

نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۱

آدرس: ایران، قم، خیابان معلّم، معلّم ۸، فرعی ۷، پلاک ۳

فهرست

سخن مؤسسه.....	۱۳
پیشگفتار.....	۱۵
مقدمه.....	۱۷

فصل اول: کلیات/۱۹

الف) مفهوم شناسی.....	۲۰
۱. معنای اکرام.....	۲۰
اول. احتمالات معنای «اکرام».....	۲۰
دوم. بررسی مفاهیم مشابه.....	۲۵
سوم. لزوم وجود مبرز بیرونی برای صدق اکرام.....	۲۶
چهارم. اقسام اکرام ظاهری و دارای مبرز.....	۲۶
پنجم. تأثیر تفاوت فرهنگ‌ها در مصادیق اکرام و احترام.....	۲۷
۲. معنای تحقیر و اهانت.....	۲۹
اول. بررسی معنای لغوی و اصطلاحی.....	۲۹
دوم. بررسی مفاهیم مشابه.....	۳۱

۳۲	نسبت سنجی اکرام و تحقیر
۳۳	پیشینه (ب)
۳۳	۱. پیشینه عام
۳۴	اول. قرآن و روایات
۳۷	دوم. اخلاق
۴۲	سوم. علوم اجتماعی
۴۳	چهارم. حقوق و علوم سیاسی
۴۴	پنجم. مدیریت
۴۴	ششم. روان شناسی
۵۲	هفتم. علوم تربیتی
۵۵	۲. پیشینه و جایگاه فقهی بحث
۵۵	اول. حکم اکرام از منظر فقهای شیعه
۶۴	دوم. حکم تحقیر از منظر فقهای شیعه
۶۷	سوم. جایگاه فقهی اکرام و تحقیر در فقه شیعی

فصل دوم: اکرام/۶۹

۶۹	الف) ادله استحباب اکرام
۶۹	۱. قرآن
۶۹	اول: آیه اکرام بنی آدم
۷۱	دوم: آیه خلافت انسان در زمین
۷۲	سوم: آیه خلقت انسان با تقویم احسن
۷۲	چهارم: آیه احسن الخالقین بودن پروردگار
۷۳	جمع بندی آیات

۷۳ ۲. روایات
۷۳ روایت اول: روایت عبدالله بن سنان
۷۹ روایت دوم: مؤثقه مسعدة بن صدقه
۸۲ روایت سوم: روایت جعفریات
۸۳ روایت چهارم: روایت حسین بن سعید اهوازی
۸۴ روایت پنجم: روایت احمد بن حسن
۸۴ روایت ششم: روایت ابوالقاسم کوفی
۸۵ روایت هفتم: روایت شیخ صدوق <small>رحمته الله</small>
۸۵ روایت هشتم: روایت غرالحکم
۸۶ روایت نهم: صحیحہ ابراهیم بن عمر یمانی
۸۹ روایت دهم: صحیحہ عبدالله بن مسکان
۹۱ روایت یازدهم: روایت محمد بن مسلم
۹۱ روایت دوازدهم: روایت علاء بن فضیل
۹۲ روایت سیزدهم: روایت دوم عبدالله بن سنان
۹۳ روایت چهاردهم: روایت حسین بن زید
۹۴ روایت پانزدهم: روایت مهزم اسدی
۹۵ جمع بندی روایات
۹۶ ۳. قواعد عامه
۹۶ قاعده اول: قاعده تعاون بر برّ
۱۰۰ قاعده دوم: قاعده احسان و برّ به دیگران
۱۰۲ قاعده سوم: قاعده طلایی اخلاق
۱۰۳ ۴. دلیل عقلی
۱۰۵ جمع بندی ادله

۱۰۸	(ب) فروع اکرام.....
۱۰۸	۱. شمول استحباب اکرام نسبت به غیر مسلمان.....
۱۱۰	۲. عنوان های خاص اکرام.....
۱۱۱	عنوان اول: ذی الشیبة.....
۱۲۰	عنوان دوم: عالم.....
۱۲۳	عنوان سوم: حامل قرآن.....
۱۲۴	عنوان چهارم: امام عادل.....
۱۲۵	عنوان پنجم: کریم قوم.....
۱۳۰	عنوان ششم: فقرا.....
۱۳۳	عنوان هفتم: والدین.....
۱۳۶	عنوان هشتم: اولاد.....
۱۳۶	عنوان نهم: همسر.....
۱۴۰	عنوان دهم: رعیت.....
۱۴۲	عنوان یازدهم: مهمان.....
۱۴۵	عنوان دوازدهم: دوست.....
۱۴۶	عنوان سیزدهم: غریب.....
۱۵۰	عنوان چهاردهم: ضعیف.....
۱۵۴	عنوان پانزدهم: یتیم.....
۱۵۷	عنوان شانزدهم: ذریه رسول الله ﷺ.....
۱۶۱	عنوان هفدهم: همسایه.....
۱۶۴	عنوان هجدهم: صاحبان اسامی خاص.....
۱۶۶	عنوان نوزدهم: حجاج.....
۱۶۸	عنوان بیستم: فاعل معروف.....

عنوان بیست و یکم: ارحام ۱۶۹

سایر عنوان‌ها ۱۷۰

فصل سوم: اهانت، تحقیر و اذلال ۱۷۱/

الف) ادله حرمت اهانت و تحقیر ۱۷۲

۱. قرآن ۱۷۲

اول: آیه جهر به سوء ۱۷۲

دوم: آیه هُمَزَةٌ لُمَزَةٌ ۱۷۳

سوم: آیه شیوع فاحشه ۱۷۵

چهارم: آیه نهی از تمسخر و لمز ۱۷۵

۲. روایات ۱۷۷

روایت اول: معتبره ابان بن تغلب ۱۷۸

روایت دوم: روایت اول معلی بن خنیس ۱۷۹

روایت سوم: روایت دوم معلی بن خنیس ۱۸۰

روایت چهارم: روایت حماد بن بشیر ۱۸۰

روایت پنجم: روایت حسین بن سعید اهوازی ۱۸۱

روایت ششم: روایت دوم حسین بن سعید اهوازی ۱۸۱

روایت هفتم: روایت مشکاة الأنوار ۱۸۲

روایت هشتم: معتبره ابی بصیر ۱۸۳

روایت نهم: موثق ابراهیم بن عمر یمانی ۱۸۴

روایت دهم: روایت سوم معلی بن خنیس ۱۸۵

روایت یازدهم: روایت معاویه بن عمار ۱۸۶

روایت دوازدهم: روایت چهارم معلی بن خنیس ۱۸۷

روایت سیزدهم: روایت منصور صیقل	۱۸۸
روایت چهاردهم: روایت ابی هارون	۱۸۸
روایت پانزدهم: صحیحہ عمر بن یزید ییاع سابری	۱۸۹
جمع بندی روایات	۱۹۱
۳. قواعد عامه	۱۹۳
قاعده اول: قاعده طلایی اخلاق	۱۹۳
قاعده دوم: قاعده حرمت ظلم	۱۹۴
قاعده سوم: قاعده لزوم حفظ حرمت مؤمن	۱۹۶
۴. حکم عقل	۱۹۷
جمع بندی ادله اهانت و تحقیر	۱۹۸
ب) فروع اهانت و تحقیر	۱۹۸
۱. شمول حرمت اهانت نسبت به تمام انسان ها	۱۹۸
۲. عنوان قصدی یا غیر قصدی بودن اهانت	۱۹۹
یکم. قصدی بودن	۱۹۹
دوم. غیر قصدی بودن	۱۹۹
سوم. تفصیل	۲۰۱
دیدگاه برگزیده	۲۰۶
۳. امکان حرمت قصد اهانت	۲۰۷
۴. صغیره یا کبیره بودن اهانت	۲۰۸
۵. تشکیکی بودن درجه های عقاب شخص اهانت کننده	۲۱۱
۶. تحقیر صبی	۲۱۳
یکم. مقدمات مسئله	۲۱۳
دوم. احتمال ها در حکم اهانت به صبی	۲۱۷

۲۲۲.....	۷. تحقیر مجنون.....
۲۲۴.....	۸. تحقیر میت.....
۲۲۵.....	۹. اشتراط اطلاع دیگران، در صدق اهانت و حرمت آن.....
۲۲۹.....	۱۰. حق الله بودن توهین.....
۲۲۹.....	۱۱. اشتراط حضور و اطلاع مهان در صدق اهانت.....
۲۳۰.....	۱۲. ارتباط اهانت و نقد.....
۲۳۰.....	۱۳. مبرزات توهین.....
۲۳۱.....	یکم. ملاک صدق توهین.....
۲۳۲.....	دوم. انواع مبرزات توهین.....
۲۳۲.....	سوم. مبرزات مطلق و نسبی توهین.....
۲۳۴.....	۱۴. اقسام مهان.....
۲۳۹.....	۱۵. معین بودن مهان.....
۲۴۰.....	۱۶. حکم استماع اهانت.....
۲۴۶.....	۱۷. استثنای حرمت توهین.....
۲۵۰.....	یکم. کافر محارب.....
۲۵۱.....	دوم. اهل بدعت.....
۲۹۱.....	سوم. متجاهر به فسق.....
۲۹۷.....	چهارم. اهانت در مقام امر به معروف و نهی از منکر.....
۳۱۷.....	پنجم. مقابله به مثل و انتقام.....

فصل چهارم: مصالح زیربنایی اکرام و دیگر روابط اجتماعی/۳۲۵

قاعده اول: ارزش ها و کمالات وجودی، بنیان ارزش ها و تعهدهای اخلاقی..... ۳۲۶

۳۳۰	قاعده دوم: وجوب شکر منعم
۳۳۲	قاعده سوم: مصالح حفظ جامعه و خانواده
۳۳۳	نکته‌های مشترک سه قاعده
۳۳۵	گزاره‌های فقهی
۳۴۰	کتاب‌نامه
۳۵۴	نمایه‌ها
۳۵۴	نمایه آیات
۳۵۸	نمایه اشخاص
۳۶۶	نمایه اصطلاحات

سخن مؤسسه

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، رسالت حوزه‌های علمیه را دوچندان کرده است؛ نظام اسلامی برای تأمین پشتوانه نظری خود به منظور تصمیم‌گیری و اجرا، باید مبانی علمی لازم را در اختیار داشته باشد و این عرصه‌ای است که حوزه علمیه در کنار دیگر مجامع علمی باید در آن نقش فعال داشته باشد؛ زیرا بدون گستراندن مرزهای علوم اسلامی به مباحث نوپدید و تولید علوم انسانی با رویکرد اسلامی، این نیاز پاسخ مناسب نمی‌یابد. ضرورت مجاهدت علمی برای پاسخگویی به مطالبات روزافزون و برحق جامعه دینی، آنگاه به اثبات می‌رسد که در نظر داشت که اولاً، تحولاتی جدید در مجموعه دانش بشری، به‌ویژه علوم انسانی رخ داده است؛ ثانیاً، زندگی انسان معاصر به سبب پیشرفت علوم و فناوری‌های جدید، دستخوش تطوراتی شگرف شده است؛ ثالثاً، شکل‌گیری نظام اسلامی، فرصت مناسبی را فراروی جامعه دینی قرار داده است تا به اهداف خود دست یابد. ازاین‌رو، سرعت‌بخشیدن به فعالیت‌های علمی حوزوی برای توانمندسازی نظام اسلامی در این باره ضروری می‌نماید.

«مؤسسه اشراق و عرفان» که فعالیت خود را از سال ۱۳۸۶ با نظارت علمی و ریاست عالی استاد علیرضا اعرافی رحمته‌الله آغاز کرده است، در عین تأکید

بر اصالت‌های حوزوی، سعی در رفع نیازمندی‌های معرفتی انسان معاصر دارد. از این رو، برنامه‌های کلان خود را «پژوهش در زمینه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف بر مبنای روش اجتهادی در راستای نظام سازی اسلامی»، «پرورش پژوهشگران صاحب‌نظر در عرصه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف و نظام‌سازی اسلامی» و «اسلامی سازی علوم انسانی» قرار داده است تا بتواند نقشی مؤثر در این عرصه داشته باشد.

آیت‌الله اعرافی رحمته‌الله از سال ۱۳۹۷ ش. جلسات درسی «فقه معاصر» خود را به فقه اخلاق اجتماعی اختصاص داده و تاکنون موضوعاتی مانند سوء ظن، حب و بغض، حسن خلق و سوء خلق، اکرام و توهین و ایذا و ادخال سرور را تدریس کرده‌اند و اکنون (سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ ش) در حال تدریس بحث «ظلم و عدل» هستند. یکی از موضوعات اخلاق اجتماعی، موضوع «اکرام و تحقیر» است که استاد معظم آن را در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ ش. تدریس کردند. کتاب حاضر برگرفته از دروس مذکور است که حجت الاسلام محمد آزادی آن را با نظارت حجت الاسلام تقی مهری و راهنمایی استاد معظم آیت‌الله اعرافی رحمته‌الله تحقیق و نگارش کرده است.

مؤسسه بر خود لازم می‌داند از حضرت استاد اعرافی رحمته‌الله که پس از ارائه دروس، در ادامه مراحل مختلف تقریر دروس، ارزیابی تقریرات و تحقیقات را صبورانه ادامه دادند، تشکر نماید و از تلاش‌های حجت الاسلام محمد آزادی در تحقیق و تکمیل آن تقدیر نموده و قبول زحمت حجت الاسلام تقی مهری در نظارت و ارزیابی این اثر را ارج نهد.

امید است صاحب‌نظران و اندیشه‌وران دینی، مؤسسه اشراق و عرفان را در جهت بهبود تولید آثار علمی آینده، از دیدگاه‌ها و پیشنهادهای سازنده خود بهره‌مند سازند.

پیشگفتار

تأسیس کتاب‌ها و باب‌های جدید فقهی از لوازم تکامل و روزآمد شدن دانش فقه است. با طلب یاری از خداوند متعال، کتاب جدید فقه تربیتی، از نوآوری‌های استاد معظم، آیت‌الله اعرافی رحمته‌الله از سوی جامعه علمی و حوزوی با استقبال مواجه شد و موضوعات این کتاب فقهی هم‌اکنون در حوزه‌های مختلفی تدریس می‌شود. «فقه اخلاق اجتماعی» عنوان دیگری است که در فقه موجود مغفول مانده و به خاطر اهمیت و گستره دامنه ابتلای آن، لازم است به کتاب‌ها یا باب‌های فقهی اضافه شود. بعضی مسائل این بحث - مانند کذب و غیبت - در کتاب‌هایی مانند مکاسب محرمة مطرح شده؛ اما تاکنون باب یا کتابی فقهی به آن اختصاص نیافته است. از این رو، آیت‌الله اعرافی رحمته‌الله از سال ۱۳۹۷ ش. جلسات درسی «فقه معاصر» خود را به این موضوع اختصاص داده و تاکنون موضوعاتی مانند سوء ظن، حب و بغض، حسن خلق و سوء خلق، اکرام و توهین و ایذا و اذخال سرور را

تدریس کرده‌اند و اکنون (سال تحصیلی ۱۴۰۴-۱۴۰۵ش) در حال تدریس بحث «ظلم و عدل» هستند. یکی از موضوعات اخلاق اجتماعی، موضوع «اکرام و تحقیر» است که استاد معظم آن را در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ش. تدریس کردند که این مباحث در کتاب حاضر تقریر و تکمیل شده است. در پایان، لازم است از استاد معظم، آیت‌الله اعرافی رحمته‌الله، که تنظیم کتاب حاضر در سایه القا و ارشاد ایشان محقق شده، نهایت تشکر را داشته باشم. همچنین از جناب حجت‌الاسلام تقی مهری که به عنوان ناظر این اثر قبول زحمت نموده و به ارتقای کیفی آن کمک شایانی کرده‌اند، تشکر کنم. آقای محمد مهدی حکیمیان (ویراستار)، آقای حمید بهرامی (صفحه‌آرا) و همکاران محترم بخش اداری مؤسسه «اشراق و عرفان» و به ویژه مدیر محترم مؤسسه، جناب حجت‌الاسلام دکتر سید نقی موسوی و مدیر گروه تقریرات فقهی، حجت‌الاسلام احمد عابدین‌زاده، دیگر عزیزانی هستند که برای چاپ این اثر زحمات فراوانی کشیده‌اند و نیاز است که مراتب قدردانی خویش از آن‌ها را اعلام نمایم.

محمد آزادی

مقدمه

فقه اخلاق اجتماعی از باب‌های جدید فقهی است که موضوعات مربوط به روابط عام اجتماعی انسان - آن دسته از رفتارهای انسان با انسان‌های دیگر که برخلاف رفتارهایی مانند روابط اداری، خانوادگی و اقتصادی به حیطه خاصی منحصر نیستند - را از منظر فقهی بررسی می‌کند. اکرام و تحقیر یکی از موضوعات فقه اخلاق اجتماعی است و مثل حسن خلق و سوء خلق جایگاه ویژه‌ای در روابط اجتماعی دارد؛ به گونه‌ای که حکم آن‌ها ممکن است به مثابه قاعده کلی در روابط اجتماعی دیگر نیز اثرگذار باشد. در این کتاب حکم فقهی این موضوع و فروع آن در چهار فصل بررسی خواهد شد. فصل اول درباره مفهوم‌شناسی و پیشینه بحث با عنوان کلیات، فصل دوم در مورد احکام مربوط به اکرام در دو قسمت بررسی ادله استحباب اکرام و فروع آن و فصل سوم پیرامون احکام اهانت و تحقیر در دو بخش بررسی ادله حرمت و فروع آن تبیین می‌شود. در نهایت در فصل چهارم به اجمال به قواعد مرتبط با مصالح زیربنایی اکرام و دیگر روابط اجتماعی اشاره خواهد شد.

فصل اول: کلیات

اکرام، مواجهه با کرامت، شخصیت بخشی، عزت بخشی به دیگران و ترک تحقیر، یکی از بنیادها و اصول ارتباط با سایر افراد است. به بیان دقیق تر، اکرام - از ریشه «کرم» - عبارت است از «رفتارهایی که موجب بزرگ شمردن دیگران می شوند و متناسب با شرافت و عظمت و کرامت دیگران است».^۱ در نقطه مقابل آن، اهانت و تحقیر قرار دارد که بروز رفتارهایی است که موجب کوچک شمردن دیگران می شود.^۲ به دلیل اینکه این دو مفهوم در بسیاری موارد، مصداق فعل اختیاری انسان هستند، در دایره فقه قرار می گیرند و حکم آنها باید در فقه تعیین شود.

موضوعاتی از فقه اخلاق اجتماعی از قبیل «حسن ظن و سوء ظن» و «حبّ و بغض» بیشتر به امور درونی اختصاص دارند؛ اما اکرام و تحقیر بیشتر در رفتار انسان در ارتباط با دیگران (تعامل ها و رفتارهای بارز در

۱. «الکرم: شرف الرجل.» (خلیل بن احمد فراهیدی، کتاب العین، ج ۵، ص ۳۶۷)؛ «الکرم:

ضدّ اللؤم.» (اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح، ج ۵، ص ۲۰۱۹)

۲. «والتحقیر: التّصغیر.» (همان، ج ۲، ص ۶۳۵)

ارتباط با دیگران) بروز می‌یابد. البته این موضوع، درون‌مایه‌های نگرشی و درونی نیز دارد. در حقیقت، هنگامی که یک شخص، دیگری را اکرام می‌کند، این رفتار در نوع نگاه و رویکردش ریشه دارد. با این وجود، در بحث کنونی تمرکز بر مبرزات و رفتارهای صادرشده از انسان در ارتباط با دیگران است. همچنین اکرام و تحقیر، صرفاً به ارتباط با دیگران محدود نمی‌شود و انسان می‌تواند خودش را نیز اکرام یا تحقیر کند. این مسئله در ارتباط انسان با خداوند متعال نیز قابل طرح است. در واقع، انسان می‌تواند در رفتارش، بزرگی خداوند متعال را ابراز نماید یا آن را نفی کند؛ اما مبحث کنونی بر روابط اجتماعی و بزرگ داشتن یا کوچک شمردن دیگران متمرکز است. در ادامه ذیل عنوان کلیات، مفهوم‌شناسی و پیشینه بحث بررسی می‌شود.

الف) مفهوم‌شناسی

در این مبحث، ابتدا معنای اکرام و تحقیر و سپس نسبت میان معنای اکرام و معنای تحقیر بررسی می‌شود.

۱. معنای اکرام

برای تعیین معنای دقیق اکرام، ابتدا باید احتمال‌های معنایی آن را بیان و سپس مفاهیم مشابه با آن را بررسی و مقایسه کرد. در نهایت به این پرسش پاسخ داد که آیا در فرهنگ‌های مختلف میان مصادیق اکرام و تحقیر تفاوتی وجود دارد یا خیر؟

اول. احتمالات معنای «اکرام»

«اکرام» از ریشه «کرم» است؛^۱ در مورد معنای «کرم» تقریباً اختلافی میان لغویان وجود ندارد و بیشتر آن‌ها این واژه را به معنای شرافت یا بزرگی

۱. محمد بن مکرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۵۱۱.

می دانند. البته در این معنا، مراد، بزرگی درونی و روحی است نه بزرگی فیزیکی^۱ و از این رو، خداوند متعال نیز به کرم متصف می شود.^۲ برخی آیات قرآن کریم، خداوند تعالی^۳ و امور دیگری مانند قرآن^۴ را به کرم توصیف کرده اند. به طور کلی در کتاب های لغوی در توصیف واژه کرم چند دسته معنا بیان شده است:

۱. تعبیری مانند «عظمت»، «شرافت»^۵ و «عزت»^۶؛
۲. «تفوق فی نفس الشیء»؛ این معنا در کتاب های لغوی متأخر آمده است.^۸

۱. «الکرم: شرف الرجل.» (خلیل بن احمد فراهیدی، کتاب العین، ج ۵، ص ۳۶۷)؛ «الکرم: ضد اللؤم.» (اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح، ج ۵، ص ۲۰۱۹)؛ «کرم الکاف و الراء و المیم أصل صحيح له بابان: أحدهما شرف في الشيء في نفسه أو شرف في خلق من الأخلاق ... و الكرم في الخلق يقال هو الصفح عن ذنب المذنب.» (احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۱۷۲)؛ «الکرم: الجامع لأنواع الخیر و الشرف و الفضائل. و الکرم. اسم جامع لكل ما یحمد، فالله عز و جل کریم حمید الفاعل و رب العرش الکرم العظیم. ابن سیده: الکرم نقیض اللؤم یكون في الرجل بنفسه، و إن لم یکن له آباء.» (محمد بن مکرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۵۱۰).

۲. «و الکرم. اسم جامع لكل ما یحمد، فالله عز و جل کریم حمید الفاعل و رب العرش الکرم العظیم.» (محمد بن مکرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۵۱۰)

۳. «... قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌ كَرِيمٌ.» (نمل (۲۷)، آیه ۴۰)

۴. «إِنَّهُ لَقَرِءَانٌ كَرِيمٌ.» (واقعه (۵۶)، آیه ۷۷).

۵. «المجدد: الکرم و الشرف.» (محمد بن مکرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج ۳، ص ۳۹۵)

۶. خلیل بن احمد فراهیدی، کتاب العین، ج ۵، ص ۳۶۷.

۷. «تَعَزَّزَ: تَشَرَّفَ. وَ عَزَّ عَلَى يَعِزُّ عِزًّا وَ عِزَّةً وَ عَزَازَةً: كَرَّمَ، وَأَعَزَّزْتُهُ: أَكْرَمْتُهُ.» (محمد بن مکرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج ۵، ص ۳۷۵)

۸. «فَالْكَرَامَةُ عِزَّةٌ وَ تَفَوْقٌ فِي نَفْسِ الشَّيْءِ وَ لَا يَلَاظُ فِيهِ اسْتِعْلَاءٌ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْغَيْرِ الَّذِي هُوَ دُونَهُ» (حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکرم، ج ۱۰، ص ۴۶).